ӘДӘБИЈЈАТ

1. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. М., Изд-во Акад. наук СССР, т. 1, 1963, с.384.

2. Буранов Дж. Сравнительная типология английского и тюркских языков, М., Высшая школа, 1983, с.267.

3. Гак В.Г. Сравнительная типология французского и русского языков, Л., Просвещение, 1977, с.300.

4. Джаббаров А.К. Типология словосочетаний в разноструктурных языках // Вопросы сравнительной типологии, Ташкент, 1981, с.29.

5. Кондаков Н.И. Логика, М., Изд-во Акад. наук СССР, 1954, с.512.

6. Серебренников Б.А. Всякое ли сопоставление полезно? РЯНШ, 1957, № 2, с.10-15.

7. Юсупов У.К. Сопоставительная лингвистика как самостоятельная дисциплина // Методы сопоставительного изучения языков, М., Наука, 1988, с.6-11.

8. Якобсон Р.О. Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание, в сб.: «Новое в лингвистике», М., Изд. иностр. лит., 1963, вып. 3.

МӘСМӘХАНЫМ ГАЗЫЈЕВА

Азәрбајҹан Дилләр Университетинин диссертанты

ДРАМ НИТГИ ВӘ КИНО НИТГИ ҺАГГЫНДА

Әдәбијјатдан фәргли олараг, кинонун «өз дили» вардыр. Кинонун өз поетикасы, хүсуси естетик васитәләр системи вардыр.

Бәдии филмдә сөзүн мөвгеји бәдии әдәбијјатын дилиндән фәргләнир. Киноссенариләрдә сөз жанрын тә'сири алтында олур, филмин өзүндә дил жанра табе етдирилир (1, с. 125-126).

Ссенаријә кинонун драматуржи әсасы да дејирләр. Ссенари мүәллифи һәм дә кинодраматург сајылыр. Беләликлә, киноссенари илә драм арасында јахын ҹәһәтләрин олмасы терминоложи бахымдан да е'тираф едилир.

Мә'лум олдуғу кими, әдәбијјатын мүхтәлиф нөв вә жанрлары филмләрә чәкилир. Биз бәлкә дә јүзләрлә әдәби мәтнин әсасында вә ја онларын мотивләри әсасында чәкилмиш филмләри садалаја биләрик. Анҹаг адәтән драм әсәрләринин екранлашдырылмасы үчүн онларын ссенариләринин јазылмасы һансыса һекајәнин вә ја романын әсасында ссенари јазмагдан даһа асан баша кәлир. Зәннимизҹә, бунун әсас сәбәби драм әсәринин киноссенаридә дә кәрәкли олан ремаркаларла тәҹһиз едилмәси, һазыр диалогларла, монолог вә полилогларла зәнкин олмасы илә бағлыдыр. Актјор ифасына һәм дә драмын сәһнә вариантындан топланмыш тәҹрүбә көмәк едир. Диалогларын нитг хүсусијјәтләринә кәлинҹә, кинода

вәзијјәт дәјишә биләр вә чох вахт дәјишир. Бунун да бир сыра сәбәбләри вардыр.

Вахтилә Л.Н.Толстој У.Шекспирин дилини мөһкәм тәнгид етмишди. Граф јазырды ки, Шекспир бүтүн гәһрәманларыны ејни нитг үслубунда данышдырыр, бурада крал да, тәлхәк дә, базарда алверчи дә ејни сосиал диалектләрдә, даһа доғрусу, тәмиз инкилис әдәби дилиндә данышыр - бу, охучуну јорур, онда баш верән һадисәләрә инамсызлыг јараныр (охучу буна инанмыр).

Һәгигәтән дә, классик драм әсәрләринин диалог нитгиндә белә јекнәсәглик һөкм сүрүр. Бизчә, бунун әсас сәбәби һәлә кениш халг күтләләринин орта әсрләрдә вә ја XIX әсрин өзүндә әдәби дилә олан еһтијачы илә әлагәдар иди: нәзәрә алмаг лазымдыр ки, техники ингилаблар дөврүндән әввәл күтләләрин бир јерә топлашыб конкрет тамашаја бахмаг имканлары мәһдуд иди - бу еһтијачы театр өдәјирди, демәк олар ки, јалныз театр чамаат арасында комуникатив әлагә васитәси олараг галырды вә буна көрә дә актјорларын сәһнәдә мәһз әдәби дилдә данышмасы вачиб иди. XX әсрдә мәдәни инерсија кими һәлә дә сәһнәдә әдәби дилдән истифадә ән'әнәси галырды, анчаг «замане дәјишдији» үчүн бунсуз да кечинмәк, персонаж нитгини характерoложи тәсниф етмәк оларды. Инди бүтүн мәдәни халгларын нормалашдырылмыш әдәби дили тәсбит едилдијиндән сәһнә әсәрләринин дилини «адиләшдирмәк», данышыг дили сәвијјәсинә «ендирмәк» мүмкүндү. Русијада данышыг дилинин сәһнәјә кәтирилмәсиндә һәлә XIX әсрин бөјүк әдибләриндән Гогол вә Островски мүһүм рол ојнамышлар. Анчаг өз вахтларында театр тәнгидчиләри онларын бу үслубуна гаршы чыхмыш, бу драматурглары даим кәскин тәнгид етмишләр. Буна бахмајараг, артыг һәмин әсрин орталарында рус сәһнәсиндә «данышыг дили» үстүнлүк газанмаға башлајыр (2, с. 65). Азәрбајчанда исә драматуркија һәлә тәзәчә јаранмаға, театр јеничә пешәкарлашмаға башлајырды вә бу шәраитдә јазылан илк пјесләрин дилинин әдәби дил нормаларына мүвафиг кәлмәси мүһүм шәртләрдән иди. Мәһз буна көрә дә Мирзә Фәтәли комедијаларынын дилиндә персонификасија һәлә бир о гәдәр сезилмирди. Характерoложи персонификасија Азәрбајчан сәһнәсиндә Чәфәр Чаббарлыдан башлајачагды. М.Ф.Ахундовун әсәрләри сәһнәјә гојуларкән узун илләр мүәллиф мәтнинә риајәт едилир, XIX әсрин көһнәазәрбајчан дили сахланылырды. Сонралар театра јени кәнч гүввәләрин кәлиши илә вәзијјәт дәјишди. Артыг мәтнин данышыг дилинә там јахынлашдырылмасы өн

плана чыхды, «нитг буховлары» гырылмыш олду. Нәһајәт, «Һекајәти-мүсјө Жордан һәкими-нәбатат вә дәрвиш Мәстәли шаһ чадукүни-мәшһур» комедијасынын екранлашдырылмасы актуаллашанда классик мәтнә мүфәссәл әл кәздирилмәли олду. Јазылмыш ссенари илә илкин мәтн арасында бөјүк фәргләр мејдана чыхса да, мәһз образларын нитгинин сосиал-диалект вә әрази-диалект үслубуна јөнәлдимәси «Дәрвиш Париси партладыр» филмини бахымлы вә мүасир комедија шәклинә салмагда әсас рол ојнады. Филмлә Мирзә Фәтәли мәтнинин диалоглары арасында јерлә көј гәдәр фәрг олса да, истедадлы режиссор К.Рүстәмбәјовун бачарыгы сајәсиндә кино әсәри классиканы үстәләди: әлбәттә, сон вариантын јаранмасы заманын тәләби кими гијмәтлидир вә М.Ф.Ахундовун XIX әсрдә јаздығы мәтнин дәјәринә хәтәр јетирмир.

Бүтүн персонажларын әдәби дилдә данышдығы XIX әср комедијасындакы Парисдән кәлмиш 40 јашлы һәкими-нәбатат Мүсјө Жордан түрк дилини бир авропалы зијалы кими чох јахшы билир:

Мүсјө Жордан. Бәли, Һатәмхан аға, бу сөзү мән өзүм сизә дејәчәкдим; чүнки һејфдир Шаһбаз бәј кими чаван вә зирәк вә саһиб савад оғлан фирәнк дилини билмијә; мән тәәһүд едирәм ки, ону Парижә апарыб, фирәнк дилини она өјрәдиб јола салам; чүнки фирәнк дилинә чох шөвги вар, тез өјрәнәр. Инди дә мәним илә дуруб-отурмагдан бир пара кәлиматы һифз едибдир (3, с. 58).

Бир јандан, мүасир Азәрбајчан дилинин лексик системиндә олан дәјишикликләр, диалоглардакы әрәб-фарс изафәтләринин чохлуғу, дикәр тәрәфдән, образларын характеролокизасијасы филмдә сәсләндирилән нитгин модернизә едилмәсини шәртләндирирди. Хошбәхтликдән, режиссор вә актјорлар Мирзә Фәтәли руһундан узаглашмамаг шәрти илә бу вәзифәнин өһдәсиндән ләјагәтлә кәлә билдиләр. Бурада Мүсјө Жорданын нитгинин јенидән гурулмасы даһа уғурлу сајыла биләр. Нәбатат алими Мүсјө Жордан Гарабаға Парисдән кәлмишдир. Түрк дилини билир. Гарабағлыларла түрк дилиндә данышыр. М.Ф.Ахундовун мәтниндә мүсјө Жорданын нитги гарабағлыларын нитгиндән сечилмир. Әлбәттә, белә ола билмәзди - түркчә данышан «фирәнк»ин нитгиндә гүсурлар олмалы, франсыз дили фонетикасынын әламәтләри өзүнү көстәрмәли, әчнәбинин данышаркән сөз ахтармасы мәгамлары көстәрилмәли иди. Ахундовда бунлар јохдур. Филмдә бунсуз өтүшмәк олмазды. Одур ки, филмин јарадычылары орижинал бир

үсул тапмалы идиләр. Ахтарышлар бәһрәсини верди. Мүсјө Жордан ролуна дә'вәт едилән мәшһур рус актјору Серкеј Јурски франсыз елементли Азәрбајчан дилиндә ...өзү данышды. Узун сүрән мәшгләр, актјорун чанфәшанлығы, инадкарлығы Мүсјө Жордан ролунун ән јүксәк сәвијјәдә сәсләндирилмәси илә нәтичәләнди. Јурскинин нитги артыг Мирзә Фәтәлинин тәгдим етдији нитги даһа чанлы етди, рол Азәрбајчан киносунун ән уғурлу фактларындан бири кими мәдәнијјәт тарихимизә дүшдү.

ӘДӘБИЈЈАТ

1. Граудина Л.К., Скворцов Л.И. Слово на экране. - Культура речи на сцене и на экране. - М., 1986.

2. Виноградов С.И. Черты разговорного словоупотребления в речи персонажей драматических произведений. - Јенә орада.

3. Мирзә Фәтәли Ахундов. Әсәрләри. I чилд. - Бакы, 1987.

КЯМАЛЯ ТАГИЕВА

Диссертант Бакинского Государственного Университета

АНТРОПОНИМ ЧАГАТАЙ И ЕГО СЛЕД В ОНОМАСТИКОНЕ

Как известно, Чагатай - имя второго сына Чингиз-хана (его брат, Джучи, умер раньше отца). Чагатай на правах старшего сына Чингиз-хана пользовался большим авторитетом во всей империи. Еще при жизни отца он слыл лучшим знатоком Ясы (кодифицированного Чингиз-ханом монгольского обычного права) и высшим авторитетом во всех вопросах, связанных с законами и обычаями.

Как и все сыновья Чингиз-хана, Чагатай владел определенной территорией, входившей в состав Великой Монгольской державы. Удел Чагатая охватывал почти всю территорию Средней Азии. Чагатайское государство возникло на этой территории спустя несколько десятилетий после смерти Чагатай-хана.

Как отметил В.В.Бартольд, из всех сыновей Чингиз-хана Чагатай был единственным, имя которого смогло перейти к его династии, и основанному этой династией государству.[1] Ни одному из других имен, связанных с монгольскими завоеваниями, не была суждена такая громкая слава. Термин «чагатай» прочно утвердился в Мавераннахре. Чагатаями называли себя кочевники, состав -

---

1. В.В.Бартольд. Сочинения ч. II, т. II, 1964, с. 540.